

ULLASTRET

i itinerari de natura

Guia didàctica 1c

Ullastret és una activitat que té una durada d'entre dues hores i mitja fins a tres hores en què es visita el jaciment arqueològic d'Ullastret i el seu museu. L'activitat es complementa amb *l'itinerari de natura* el qual té una durada d'entre una hora i mitja fins a dues hores.

Les dues activitats es poden considerar independents, però en casos de grups molt nombrosos, en què la simultaneïtat de treballs en els mateixos espais comportaria destorbs, es proposa d'alternar-los i combinar-los. D'aquesta manera resultaria més fàcil evitar que els grups coincideixin en els mateixos espais en el mateix moment.

El plantejament de l'activitat d'*Ullastret* és l'observació i la interpretació *in situ* de les restes iberes del poblat. Visualitzar elements defensius –com les muralles–, de gestió de l'aigua –cisternes i dipòsits–, d'organització urbana –com carrers empedrats, zones de temples, barri adossat a la muralla, eixamplament urbà–, d'emmagatzematge de material –sitges–, etc.

Es visita també el museu que permet fer-se una idea més clara dels diferents nuclis de la zona utilitzats pels ibers, i on es recalquen algunes peces que donen més identitat al funcionament dels indigets (o *indiketes*), com és la ceràmica blanca, el culte als cranis humans, els aixovars funeraris, la devoció al déu Bes i a la deessa Demèter, l'escriptura ibera, etc.

Pel que fa a *l'itinerari de natura* consisteix en un petit recorregut al sector est del turó de Sant Andreu en el que s'observen diverses espècies vegetals i es fa referència a espècies animals, sempre tenint com a referència la seva importància en la cultura ibera, per l'ús que en feien els seus habitants, o per l'abundància a causa de les condicions ambientals.

Objectius de l'activitat:

–Fer partícip l'alumnat del passat iber, situar-lo en el context històric i geogràfic, conèixer de primera mà les restes per tal de posar-les en valor.

–Trobar sentit a les intervencions arqueològiques, museístiques i de conservació de l'entorn natural.

Objectius de la competència de conviure i habitar el món. El text en cursiva es refereix a les concrecions que aquesta activitat fa del currículum oficial.

–Situat-se en l'espai, orientar-s'hi i desplaçar-s'hi utilitzant plànols i mapes.

–Identificar, localitzar i descriure les principals característiques naturals, humanes i socials d'un territori utilitzant conceptes i procediments geogràfics i *històrics*.

–Conèixer i comprendre el context natural, social, cultural i *històric* on està immers.

–Situat etapes i fets de la història personal, familiar, local, catalana i espanyola en el temps i en una estructura cronològica.

–Descriure, analitzar i valorar els canvis i les continuïtats i les causes i les conseqüències d'algun esdeveniment clau de la història de Catalunya i d'Espanya utilitzant diferents fonts històriques.

Continguts de cicle superior que es treballen (o que són susceptibles de ser treballats) en aquesta activitat. El text en cursiva es refereix a les concrecions que aquesta activitat fa del currículum oficial.

Els més remarcables són els relatius **a canvis i continuïtats en el temps**

- Comprensió del temps cronològic i ús de representacions gràfiques per situar fets i etapes de l'evolució històrica.
- Ús de les convencions de datació i identificació de la durada, simultaneïtat i successió d'esdeveniments històrics.
- Ús de diferents fonts històriques (*especialment orals i patrimonials*) per contrastar informacions sobre un mateix esdeveniment i obtenir factors explicatius de les accions humanes.
- Caracterització *de la societat ibera* a partir de l'anàlisi de les formes d'organització social. Anàlisi de problemes socials rellevants, comparant la situació actual amb la d'altres èpoques històriques.
- Anàlisi de l'evolució *d'aquest* element patrimonial de l'entorn proper, a partir del treball cooperatiu, i comunicació de la informació per mitjà dels recursos de les TIC, mostrant valoració i respecte per les manifestacions del patrimoni.

Trobarem també continguts relatius a altres àmbits.

Els relatius a l'entorn i la seva conservació

- Identificació i localització de les principals unitats de relleu *de l'entorn que s'observa i es treballa*.
- Utilització i interpretació de diferents representacions cartogràfiques (plànols, fotos aèries, croquis) *de l'entorn que s'observa i es treballa*.
- Anàlisi dels elements naturals i antròpics que influeixen en la configuració del paisatge. Identificació d'alguns riscos ambientals: *especialment els relacionats amb l'aigua*.
- Valoració d'actuacions que contribueixen a la protecció del medi.

Els relatius al món dels éssers vius

- Observació i descripció d'alguns éssers vius i de la seva interacció amb el medi *actual i en altres moments històrics*.
- Cerca i contrast d'informació en diferents suports sobre éssers vius i condicions de vida.

Els relatius a matèria i energia

- Identificació i relació del cicle natural i humà de l'aigua *a través de la seva importància en el moment històric ibèric*. Aplicació de l'ús responsable de l'aigua.
- Identificació de les fonts d'energia més utilitzades en la societat *ibera*.

Els relatius a entorn, tecnologia i societat

- Valoració de l'impacte del desenvolupament tecnològic en les condicions de vida i en el treball *en el moment històric*.
- Utilització d'Internet per a la cerca d'informació (imatge, text i àudio) a través de: cercadors, paraules claus, adreces web. Tractament de la informació, *especialment referit a les propostes de treball previ i posterior*.
- Ús del correu electrònic i entorns virtuals de comunicació amb publicació de documents a Internet, *especialment referit a les propostes de treball previ i posterior*.

Procediment:

Pel que fa al jaciment, es va seguint un itinerari fixat i els alumnes el van comprovant i situant a través d'un quadern de camp. En aquest quadern de camp es plantegen qüestions relatives als diferents espais i elements que caldrà comentar entre tots i consensuar-ne una resposta adequada.

Pel que fa a l'itinerari de natura, es proposa fer el recorregut d'anada observant els plafons i comentant els dubtes que sorgeixin i, un cop arribat a la fi, suggerir el retorn en grups autònoms que vagin relacionant les informacions que tenen en el seu quadern de camp. Les informacions es refereixen al nom de l'element, a les seves característiques bàsiques, i a l'ús o importància en temps dels ibers.

Elements que es visiten i comenten:

–Característiques de la cultura ibera

En alguns moments del recorregut s'aniran comentant els trets principals de la cultura ibera, com ara que:

- reben el nom dels grecs, segurament per la importància del riu *Iberus* en la localització d'aquests pobles
- la seva economia agrícola i ramadera amb producció d'excedents que els permetien el comerç
- el desenvolupament urbà i de les arquitectures domèstica, militar i religiosa
- el desenvolupament de la metal·lúrgica del ferro i de la ceràmica amb torn
- l'aparició de la moneda a imitació d'altres cultures i a causa de la intensificació del comerç
- l'adopció de cultes i ritus funeraris d'incineració
- l'aparició del sistema d'escriptura autòcton
- i l'existència d'una societat estructurada, amb classes socials i divisió del treball

–Visió general del poblat i del seu entorn

Malgrat la dessecació dels estanys que envoltaven el puig de Sant Andreu, és prou visible l'orografia de la zona, regada pel riu Daró, que actualment no arriba a desembocar a la Mediterrània. En anys de molta pluviositat, alguns dels estanys es regeneren, com va succeir l'any 1994.

A més de l'*oppidum* (poblat emmurallat) del Puig de Sant Andreu hi ha restes iberes a l'Illa d'en Reixac (el nom d'"illa" ja denota el sistema hidrològic) i a la necròpolis (camp d'urnes) del Puig de Serra.

S'intentarà considerar si per als ibers aquest entorn era apropiat o no, tot valorant els avantatges i inconvenients evidents que els devia presentar.

Intentarem veure quines actuacions humanes han portat a la transformació tan dràstica d'aquest entorn. Quan es faci l'itinerari de natura es podran comentar amb més detall alguns d'aquests elements modificats.

Durant la visita es farà referència als moments històrics més significatius del poblat. Per exemple, al fet que tot i que prèviament Ullastret ja havia mantingut contactes comercials amb fenicis i cartaginesos, esdevindrà la principal ciutat del món ibèric català gràcies a la relació amb els grecs d'Empúries.

Per influència seva comencen a construir amb pedra a meitat del segle VI aC. Milloren molt les seves tècniques del treball del ferro. Arriben al moment de màxim esplendor als voltants del 380 aC.

El poblat s'abandona al segle II aC. Els romans, vencedors de les batalles, reorganitzen el territori segons els seus interessos, i d'una manera molt selectiva. Deixen poblats com Castell o Sant Julià de Ramis, i en fan desaparèixer altres, com Ullastret.

–Muralls

Són muralles especialment ben construïdes. Segurament força més altes del que es veu actualment i encara amb un terç superior de terra. Les torres són fetes directament sobre la roca mare, fet que els dona molta consistència, i pel fet de ser troncocòniques són úniques en el món ibèric, ja que la resta són de planta semicircular o quadrada.

Són fetes amb gres local que provoca un seriós problema de conservació. Aquest tipus de roca,

havent estat enterrat i després excavat, té un procés de degradació més ràpid.

Destacarem alguns elements i característiques: el fet que les torres són exemptes de la resta de la muralla, el sistema defensiu que obligava els atacants a accedir a les portes des de la seva dreta, el sistema de desguassos, i també l'encaix de l'entrada principal, segurament amb intencionalitat decorativa.

Són unes muralles extraordinàriament ben construïdes –maçoneria lligada amb argila, o pràcticament sense lligar– però que no van significar una defensa suficient contra els romans i la seva maquinària de guerra.

Si l'alumnat ha treballat altres continguts d'Empúries és un moment magnífic per comparar els diferents tipus de muralles: ibera, grega, romana i, si és el cas, la medieval de Sant Martí d'Empúries.

–Barri Antic

La zona urbana més antiga del poblat ens permet visualitzar la forma de molts habitatges, de veure'n algun de més característic amb un ús diferenciats, també de transitar per carrers pavimentats i alguns dels seus elements.

Per una banda caldrà incidir en el tema de la gestió de l'aigua dolça i veure'n la necessitat imperiosa –tenint en compte l'entorn. L'existència de dipòsits excavats a la roca, o la construcció de cisternes, ens ajudarà a entendre les solucions que ells havien trobat. Parlarem de l'ús que donaven a aquesta aigua dolça comparant-ho a l'ús que en fem actualment.

Un altre capítol important serà el de la construcció i funcionament de les sitges, de les que hi ha un gran quantitat en el poblat, fet només explicable pel comerç que en fan.

Provarem d'il·lustrar les diferents fases de construcció i d'aprofitament de les sitges iberes.

En aquesta zona ens fixarem en els habitatges adossats a la muralla, i en alguns elements relatius també a la muralla: accessos a les torres, canonades dels desguassos, necessitat d'anivellar el terreny de l'interior del poblat...

–Barri de l'Istme

L'ampliació de la muralla cap al Nord va permetre obrir un nou barri, el que s'anomena de l'Istme (amb una nova referència al sistema hidrològic). És la darrera zona excavada d'Ullastret, amb troballes molt interessants, especialment el d'una edificació segurament pertanyent a una família principal o al cap del poblat (ja que, entre altres indicis, s'havia obert una porta a la muralla que donava directament al seu pati).

En aquesta zona parlarem de la manera de construir els seus habitatges els ibers d'Ullastret, de com n'eren d'habituals els incendis, i del sistema de reconstrucció posterior.

–L'Acròpolis

A dalt de tot del poblat hi havia dos temples, copiant el sistema grec de construir els temples a la part més elevada. De fet, hi ha molt poques restes d'aquestes edificacions ja que el material es va fer servir per a construccions posteriors: un castell medieval amb restes de l'única fortalesa carolíngia trobada a Catalunya (segle XI, fins la fundació del poble proper d'Ullastret), una església (segle XVI) que acaba donant el nom al puig, una masia (segle XVII). Actualment, aquests habitatges

fan d'oficines i de museu del jaciment.

–El museu

L'activitat planteja una visita ràpida a tota la zona del museu, fent incidència, si més no, en quatre elements especialment significatius.

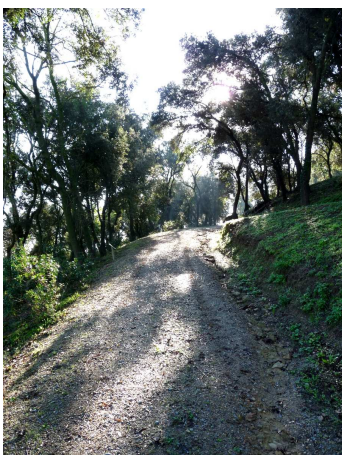
El déu Bes, del qual observarem les principals característiques i provarem d'entendre'n la devoció, i la deessa mare Demèter (o Tanit), també representada gràficament.

El culte als cranis, clarament diferenciat d'altres pobles ibèrics, que ofereix alguna de les imatges més impactants de les peces exposades al museu.

La ceràmica decorada amb pintura blanca, pròpia de l'Empordà i del Rosselló, en quantitats que permeten intuir que Ullastret en fos una gran productora.

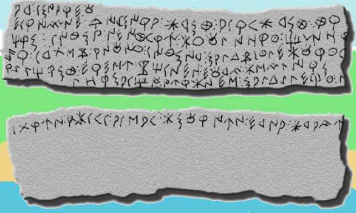
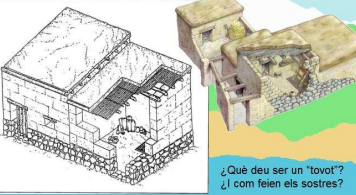
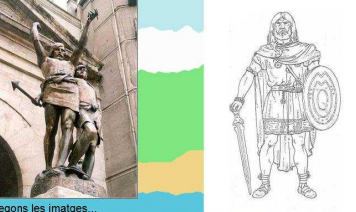
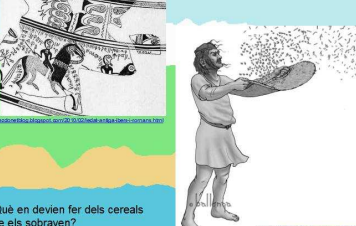
L'escriptura ibèrica nordoriental, amb l'enigma que representa el fet d'haver estat desxifrada fonèticament però no traduïda.

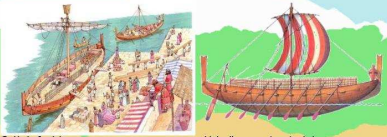
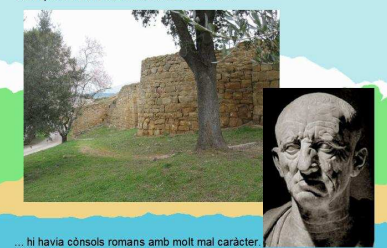
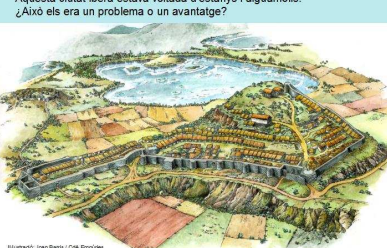
–Itinerari de natura

Es tracta d'un recorregut pel sector est del turó on han estat assenyalats alguns dels principals elements naturals, tant botànics (aladern, alzina, arboç, bruc, estepa, freixe, olivera, romaní, ullastre...) com animals (cargol, conill, mallerenga carbonera, mosquit, papallona, porc senglar, ratolí de camp, sargantana, serp blanca, talpó...). De cada un d'aquests elements es fa una especial menció de la seva relació amb la cultura ibera, per la seva abundància o importància ambiental, i/o pels usos que els ibers li donaven.

Un capítol especial serà l'ullastre ja que és el tipus de vegetació que dona lloc al nom del jaciment...

Els ibers eren pobles molt civilitzats: Coneixien l'escriptura i tenien el seu abecedari propi. 	Referència a l'abecedari ibèric. Es proposa d'intentar reconèixer alguns dels signes ibèrics com a pas previ a cercar una clau de transcripció.
Vivien en llogarrets fortificats situats en turons. ¿Per què devien ser fortificats? ¿Per què en turons? ¿Quants nuclis s'hi veuen, a la imatge?	Cal fer hipòtesis dels avantatges de tenir el poblat fortificat i en un turó. A la il·lustració són visibles: L'<i>oppidum</i> (poblat emmurallat) del Puig de Sant Andreu, el poblat de l'Illa d'en Reixac i la necròpolis d'incineració (camp d'urnes) de Puig de Serra.
Construïen cases de planta rectangular, amb sòcol de pedra i parets de tovots. ¿Què deu ser un "tovot"? ¿I com feien els sostres?	És a través de la influència grega que els habitatges passen de ser de planta circular a planta rectangular, amb el sòcol de pedra, parets de tovot (peces grans fetes amb fang i palla dessecades). A partir de les imatges també poden deduir com feien els teulats. També es pot parlar de la distribució i la comoditat i fragilitat dels habitatges.
Tenien una estructura social amb devoció als seus cabdills. Segons les imatges... ¿quines virtuts havia de tenir un cabdill? Il·lustració: Francesc Martí	En aquesta diapositiva es planteja la importància de la classe "militar" en l'estructura social ibera. Això ha fet que alguns dels caps de poblats ibers hagin passat a formar part de la mitologia heroica del país. La fotografia correspon als cabdills ilergets Indíbil i Mandoni.
Incineraven els seus morts formant "camps d'urnes". Imatge: https://www.espectador.com.co/articulo/ver?id=201201027854207 Urnas de la necròpolis de can Bech de Baix (Alt Empordà) Imatge: https://www.historia.org	El puig de Serra és una necròpolis d'incineració. Val la pena comentar la cultura dels "camps d'urnes" estesa en el territori per altres pobles ibers, però probablement només aplicada a als membres de l'aristocràcia i als grups dirigits. La resta de la població devia ser incinerada però no enterrada, o simplement abandonada en podridors.
Domesticaven animals (vaques, porcs, cavalls...) i conreaven cereals. ¿Què en devien fer dels cereals que els sobraven? Imatge: https://www.farmalia.com	Els poblats ibers eren bàsicament agrícoles i ramaders. Adaptaven els terrenys on s'instal·laven al desenvolupament d'aquestes pràctiques. Els excedents de cereals els guardaven en sitges que, tancades hermèticament, guardaven el gra molts anys, o bé en comerciaven.

Tenien creences i tradicions que encara es conserven (bruixes, follets, dones d'aigua)... Tenien tractes comercials amb fenicis i cartaginesos, i després amb grecs. Colònia fenícia Il·lustració: http://www.iberica.com/2011/05/04/colonia-fenicia/ Vaixell mercant cartaginès Il·lustració: http://www.iberica.com/2011/05/04/vaixell-mercant-cartaginès/	El poble iber era acultural i sincrètic, és a dir recollia, barrejava i adoptava aspectes de moltes altres cultures, especialment dels fenicis, cartaginesos i grecs, però també dels celtes, etruscos... Algunes de les creences en bruixes, follets, dones d'aigua ens arriben directament ja des d'aquests pobles ibers.
Però quan van arribar els romans a Empúries, resulta que els ibers els feien nosa, i allò és el principi de la fi. Legions romanes Il·lustració: http://www.iberica.com/2011/05/04/legions-romanes/	L'arribada dels romans i la seva tendència a ocupar el territori i a expandir l'imperi va topar frontalment amb els ibers. Ja que l'arribada dels romans a la península va ser a través d'Empúries, els indigets van ser els primers a veure's afectats per la seva embranzida.
Tot i que els ibers sabien com defensar-se... ...hi havia cònsols romans amb molt mal caràcter.	A la diapositiva s'ofereix la imatge de les muralles d'Ullastret, imponents tot i que en el seu moment devien encara molt més altes, i una representació de Cató, cònsol encarregat per Roma per a l'"apaivagament" de les rebel·lions iberes. Val a dir que la intervenció de Cató –desembarcant a Rhode amb 20 000 soldats– va ser dràstica en aquest sentit.
Al nostre territori s'ha conservat una ciutat ibera. Li diuen Ullastret... ¿Què vol dir "ullastret"? ¿És un ullastre petit? ¿Què és un ullastre? A Catalunya hi ha una vintena de jaciments ibers oberts al públic. ¿En saps algun altre?	Es prova de fer referència al mot "ullastret" com a zona d'ullastres (i no com a diminutiu), en el mateix sentit que "lloret" o "saldet" o "avinyonet" o "vinyet" o "olivet", etc. L'ullastre (l'olivera asilvestrada, <i>oleastrum</i> en llatí) va començar a ser productiu a partir dels empelts que els grecs van ensenyar a la població indígena. També es fa referència a altres jaciments ibers.
Aquesta ciutat ibera estava voltada d'estanys i aiguamolls. ¿Això els era un problema o un avantatge? Il·lustració: http://www.iberica.com/2011/05/04/ullastret/	Es demanen hipòtesis sobre els avantatges i inconvenients de situar els poblaments prop de zones humides i d'aiguamolls: vegetació, conreus, animals, perills i malalties, proveïment de menjar, caça i pesca, defensa de la ciutat, inundacions, dificultats de desplaçament, etc.
¿Què en queda d'aquells estanys i aiguamolls? ¿I de l'ambient natural d'aquella època? Itinerari	Estat actual de l'entorn, i el seu aprofitament. Referència a l'itinerari de natura, activitat que, en part, hauran de desenvolupar autònomament, ajudats per la informació que faciliten els plafons.

En una zona d'aiguamolls (on l'aigua no és gaire indicada per a ús humà) ¿com s'ho devien fer per aconseguir aigua dolça? 	Referència a la gestió de l'aigua dolça. A la imatge poden veure un dipòsit excavat a la roca, i una cisterna que van començar a usar a imitació dels grecs emporitans. ¿D'on recollien l'aigua per a aquests contenidors? ¿Quanta aigua podria fer falta per a abastar una població d'Ullastret, posem d'un mínim de 500 habitants?
Si negociaven amb fenicis, cartaginesos i grecs, ¿on emmagatzemaven allò que els hi volien vendre? 	Al barri antic trobarem sitges a l'exterior i a l'interior dels habitatges. ¿què eren? ¿per a què servien? ¿com funcionaven? ¿com és que es troben tan escampades? ¿com és que n'havia tantes? ¿quina importància arqueològica poden tenir?
De totes les creences i costums que tenien ¿s'ha conservat alguna peça que serveixi de mostra? 	La visita al museu implicarà parlar de molts trets culturals del poblat ibèric. A la imatge hi ha una representació en terracota del déu Bes, un déu xocant des del punt de vista de la religiositat actual, i dos cranis trepanats la funció dels quals també caldrà intentar imaginar.
Si els romans els van expulsar, ¿què hi ha anat passant en aquella ciutat i en aquella zona, després? 	Des de l'abandonament de l'<i>oppidum</i>, ¿per a què es devia utilitzar la zona? ¿Serviria per a fer-hi un castell medieval? ¿Serviria per a fer-hi una església? ¿Serviria per a fer-hi un mas i, en conseqüència, també camps de conreu al voltant? ¿Serviria per a fer-hi excavacions amb un museu per a les peces trobades que fossin més rellevants?
Us proposem anar-ho a comprovar. Si voleu fer el xafarder abans d'anar-hi... http://www.xtec.es/recursos/socials/ibers/ http://webquest.xtec.cat/WebGaceries/caceralsibers.htm http://www.mec.cat/Rutes/Ruta-de-els-Bers http://www.mec.cat/multimedia/es/educard_Vilagrosa/Iniciabibliografia.htm http://www.xtec.es/~aquau/socials/a2.htm	La proposta és anar-ho a veure <i>in situ</i>. Si prèviament el tema els ha interessat i han fet alguna investigació pel seu compte, o dirigida des de l'aula, segurament la visita serà molt més enriquidora. S'hi inclouen algunes adreces web d'interès, en el moment de redactar el document, a tall d'exemple, independentment que n'apareguin moltes altres o que alguna deixi de ser operativa.

Treball posterior:

Entenem aquesta activitat emmarcada dins del treball curricular de l'aula o del centre. Els contextos curriculars d'Ullastret tenen relació directa amb l'estudi de les cultures històriques del territori, de la progressiva transformació d'aquest territori, i de molts dels trets culturals actuals.

L'aprofitament de la visita es potencia si la informació que n'han obtingut passa a formar part d'un estudi o un treball més ampli, o si s'exposa públicament –a través de murals, dossiers, presentacions o en espais web– a la resta de la comunitat educativa.

Demaneu als centres que, si fan treballs posteriors, en facin arribar una mostra o una referència per tal d'ampliar les propostes concretes i suggeriments per a altres centres.